

૬

195

सर्ववाञ्छितमोक्षफलप्रदायकश्री श'खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः
कुवासनापाशविनाशनाय, नमोऽस्तु तस्मै तव शासनाय

શ્રી જૈનધર્મ અને નાટક

લેખક-સંયોજક

પરમશાસન પ્રભાવક, વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ ગચ્છાધિપતિ આ.દ.

શ્રી. વિ. રામચન્દ્ર સૂરીધરજી મ. સા. ના. શિષ્યરત્ન

પૂ. મુ. શ્રી. ગુણયશ વિ. મ. સા. ના શિષ્યરત્ન

પૂ. મુ. શ્રી કીર્તિયશ વિ. મ. સા.

તા. ૧-૧૦-૭૭

રવિવાર

અનુક્રમણિકા

વિષય :-

૫૪.

૧. જૈન ધર્મ અને નાટક	૧
૨. નેમ-રાણુલ નૃત્ય-નાટિકા અંગે પ. પૂ. આ. કે. શ્રી. વિ. રામચંદ્ર સૂ. મ. સા. નો મનનીય ખુલાસો.	૪
૩. અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થતા તા. ૧૦-૮-૭૯ના દૈનિક સંદેશમાં નેમ-રાણુલ નૃત્ય-નાટિકા અંગે છપાયેલ સમાચાર વિષે સત્ય હકિકત.	૭
૪. નેમ-રાણુલ નૃત્ય-નાટિકા અને એક જૈનાચાર્ય	૯
૫. નાટક અંગે એક મનનીય સમીક્ષા.	૧૪

—પ્રકાશક—

નવીનચંદ્ર ખીમજી ભાતા

C/o ખીમજી વેરશી ભાતા

૯/૧, ગજનન કોલોની

ગારેગામ (વેસ્ટ) સુબર્ધ-૬૨.

પ્રાકૃત્યન

આ લઘુપુસ્તિકાને પ્રાકૃત્યનની આવશ્યકતા જણાતી નથી. પરંતુ પુસ્તિકાના વિષયને લક્ષ્યમાં રાખીને કંઈક લખવાનું મન થાય છે તેને હું રોકી શકતો નથી.

અનંત ઉપકારી શ્રી અરિહંત પરમાત્માનું વિશ્વકલ્યાણુકર શાસન મોક્ષલક્ષી છે. વિશ્વના જીવમાત્રનું કલ્યાણુ આ શાસનની આરાધનાથી જ શક્ય છે અને તે આરાધના શ્રી અરિહંત પરમાત્માની આજ્ઞાનુસારે થતી હોય તો જ સાર્થક બને છે. શ્રી વીતરાગ શાસનના પ્રત્યેક અનુષ્ઠાનો સંસારસાગરનો પાર પામવા અને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપાત્મક મોક્ષને પામવા માટે જ કરવાના છે. શ્રી વીતરાગપરમાત્માની પૂજન-લક્ષિત પણુ વીતરાગ બનવા માટે જ કરવાની છે. તે સિવાય ભૌતિક હેતુઓથી કરાતી પ્રભુલક્ષિત પણુ સંસારની જ વૃદ્ધિ કરનાર બને છે.

વર્તમાનમાં ધર્મને નામે કરાતાં નાટકાનો પ્રશ્ન પણુ આજ સંદર્ભમાં વિચારણીય છે. શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારી પૂજના વિધાનો છે તેમાં નૃત્ય કે નાટક પૂજના પણુ વિધાનો છે. તે નાટકપૂજા પ્રભુ સન્મુખ કરવાની છે અને તે પૂજા કરતાં પૂજકનો ભાવ એ હોવો જોઈએ કે- “ હે ભગવન ! કર્મની પરવશતાથી હું આ અનાદિસંસારમાં અનંતીવાર નાચ નાચ્યો છું નાચતાં નાચતાં મેં અનેક પ્રકારના કષ્ટો વેઠ્યાં છે. હવે તને પામ્યા બાદ તારી આગળ આ નાચ કરીને મારે મારા ભવનાચનો અંત આણુવો છે”

આવા આશયથી પ્રભુસન્મુખ નૃત્યપૂજા કરવાનું વિધાન છે તથા પ્રભુની ભક્તિ પોતાની સર્વોત્તમ સામગ્રીથી કરવાનું પણુ વિધાન છે. માણુસ પોતાની પાસે જે ઉત્તમકળા છે-તેનો ઉપયોગ જો મોજ, શોખ કે મનોરંજન માટે કરે તો તેનાથી વિષય-કષાયની પુષ્ટિ થાય અને અનર્થદંડ પાપનો બંધ થાય છે અને તે કળા ભવમાં ભ્રમણુ કરાવનાર બને છે. જ્યારે તેજ કળાનો ઉપયોગ પ્રભુની ભક્તિમાં થાય તો તે જ કળા ભવભ્રમણુને ટાળનારી બને છે.

આ ભવબ્રમણ ટાળવાના ઈરાદાથી જ શ્રી સૂર્યાભ દેવે કે શ્રી રાવણ મહારાજને પ્રભુ સન્મુખ નૃત્યો કર્યા છે નહિ કે-મનોરંજન માટે. આ દરેક વાતોની વિસ્તૃત છણાવટ પ્રસ્તુત પુસ્તિકાના લેખોમાં મુનિશ્રીએ રોચક શૈલીથી કરી છે અને વર્તમાનયુગના સુધારક વિચારો ધરાવતા બિરાદરોને સચોટ જવાબો પણ તેમણે આપ્યાં છે તેની ખાત્રી તો વાંચકોને પુસ્તિકાનું વાંચન જ કરાવશે.

અંતમાં આ લઘુપુસ્તિકાના પ્રકાશનમાં પ્રેસ દોષથી કે મતિમંદતાથી જે કાંઈ અશુદ્ધિદોષો રહી ગયા હોય અથવા શ્રી જિનારાવિરૂદ્ધ અપાઘ ગયું હોય તેની હું વાંચકો સમક્ષ ક્ષમા વાચું છું.

અંતે સૌ વાંચકો પ્રસ્તુત પુસ્તિકાનું વાંચન-મનન કરી પોતાની હંસ-ચંચુ દૃષ્ટિથી સત્યાસત્યનો વિવેક કરી, સત્યનો સ્વીકાર અને અસત્યનો ત્યાગ કરી, પ્રભુમાર્ગથી વિપરીત પ્રવૃત્તિના મનસા-વાચા-કર્મણા પણ સમર્થક ન બની જવાય તેની સતત કાળજી રાખી પ્રભુમાર્ગની યથાશક્તિ આરાધના કરી, સ્વ-પરના નિઃશ્રેયસના સાધક બને એજ એક શુભેચ્છા સાથે વિરમું છું.

લી. પ્રકાશક.

:- ૧ :-

જૈન ધર્મ અને નાટક

જૈન ધર્મનું અસ્તિત્વ અને પ્રસાર, એ પ્રચાર, અને જાહેરાતો ઉપર અવલંબતો નથી. પરંતુ આચાર, વિચાર, વાણીની મર્યાદા અને સત્યતા ઉપર અવલંબે છે. સર્વશ્રેષ્ઠ સિદ્ધાંતોની સાચી સમજ શ્રદ્ધા અને પાલન એજ એક જૈનધર્મની સત્તા અને પ્રસારની આધાર શિલા છે.

જ્યારથી આ આધાર શિલાની ઉપેક્ષા કરીને આજના સુધારાવાદિઓને કેવલ પ્રચારનું ઘેલું લાગ્યું છે ત્યારથી જૈનશાસન ખરેખર જોખમમાં મુકાઈ ગયું છે.

જૈન ધર્મના પ્રસારના નામે જ્યારથી જૈનધર્મના આધારભૂત આચાર વિચાર અને વાણીની મર્યાદાઓનો અને સત્ય પ્રિયતા તથા સિદ્ધાંતનિષ્ઠાનો ત્યાગ કરાયો અને વિષય-કષાય પોષક મનોરંજક ભોગવિલાસનાં સાધનોનો ધર્મક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરાવાયો ત્યારથી જૈન શાસનને અનેક આપત્તિઓ સહન કરવી પડી છે.

વર્તમાનમાં ધર્મને નામે જે નૃત્ય નાટકો ભજવાય છે તે પણ ધર્મને માટે આપત્તિ સ્વરૂપ છે. કારણ કે આ ધર્મને નામે કરતાં નૃત્ય નાટકોમાં પણ આજના લોકમાનસને અનુકૂળ એવો શૃંગાર અને હાસ્ય રસ વિગેરે પ્રધાન હોય છે અને ધર્મપોષક વૈરાગ્ય રસ ગૌણ હોય છે. તે નૃત્ય નાટકોનો ઉપયોગ પૈસા વિગેરે કમાવા માટે થાય છે આથી તે અનર્થ દંડરૂપ છે. તથા તેમાં પરમ પુરૂષોનાં પાત્રો પામર પુરૂષો વિકૃત રૂપે રજુ કરતા હોય છે આથી તે અધર્મ રૂપ જ છે.

જ્યારથી ધર્મને નામે નાટક ભજવાની ચર્ચા ઉભી થઈ છે ત્યારથી સુધારાવાદિઓએ ધર્મના નામે ધર્મના ઓઠાં નીચે રહીને શ્રી જૈન શાસનના સ્થાપક શ્રી જિનેશ્વરદેવને, જૈન સિદ્ધાંતોને અને જૈન ધર્મના આરાધકોને વિકૃતરૂપે રજુ કરવાનાં શરૂ કરી દીધાં છે. આ નાટક ભજવાયા પછી તો નુકશાન થશે તે જુઠું પણ હજી તો ભજવાયું નથી પણ માત્ર એનાં પગરણ મંડાયાં છે. એમાંજ ઉલ્કાપાત મચી ગયો છે. “પુત્રનાં લક્ષણ પારણે” ની જેમ આ નાટકની ચર્ચાએ શ્રદ્ધા તત્વ ઉપર ભયંકર કુઠારાઘાત મારવાનો પ્રયત્ન આદર્યો છે.

આજના બિભત્સ અને મર્યાદાહિન નાટકો અને સિનેમા-ઓએ વર્તમાનકાળનાં જીવોને ભયંકર નુકશાન કર્યું જ છે, પરંતુ એનાથી જેટલું નુકશાન થયું છે તેના કરતા પણ વધારે ધર્મનાનામે ભજવાનાર નાટકો-સિનેમાં સીનેસ્લાઇડ અને રેકર્ડોથી થવાનું છે. કારણ કે-નાટક-સિનેમા જોનાર એને ધર્મ માનીને નથીજોતાં, જ્યારેઆજે ધર્મનાનામે તમેજે નાટક-સિનેમા બતાવવાનો યત્ન થઈ રહ્યોછે તેનાથી તો ધર્માધર્મનો વિભાગ જ નષ્ટ થશે.

જગતમાં જેમ અનાદિકાળથી ધર્મ ચાલતો આવ્યો છે તેમ અધર્મ પણ અનાદિકાળથી ચાલતો આવ્યો છે અને ચાલવાનો પણ છે જ તેને કોઈ રોકી શકવાનું નથી. પરંતુ જ્યારે ધર્મના નામે અધર્મ ફેલાતો હોય ત્યારે ધર્મી જીવની જવાબદારી છે કે-તેઓએ તેને અટકાવવા શક્ય હોય તેટલો યત્ન કરવો જોઈયે, અને તે કરે તો જ તેઓ ધર્મની રક્ષા કરવાનાં સૌભાગ્યને

પામી શકે. દુનિયામાં પણ પાણી કહીને પાણી આપનારને કોઈ ખરાબ નથી કહેતું પરંતુ જ્યારે દૂધ કહીને પાણી આપે છે ત્યારે તો લોકો તેને ખરાબ જ કહે છે.

વળી જૈન ધર્મને માનનાર અને સમજનાર સંસારમાત્રને તથા વિષય-કષાય પોષક પ્રત્યેક તત્વોને ભુંડાજમાને છે. સદગુણો હંમેશાં એની ભયંકરતા સમજાવે જ છે. આ રીતે ધર્મારાધક ભાઈઓ તો નાટક સિનેમા વિગેરે પ્રત્યેક અહિતકારી પ્રવૃત્તિઓનો વિરોધ કરે જ છે આથી એમનો સુધારકભાઈઓએ સલાહ આપવાની રહેતી નથી, સલાહ તો એમણે પાતે જ સ્વીકારવાની રહે છે કે-ધર્મના નામે નાટક-સિનેમાઓને ટેકો આપવાથી પ્રત્યેક નાટક-સિનેમાઓને ટેકો મળી જાય છે. પરિણામે આજે જે ખાનાખરાબી સર્જાઈ છે તેના કરતા કૈશુણી ખાનાખરાબી સર્જાઈને રહેશે અને પરિણામે આજે જેવો અને જેટલો ધર્મ દેખાય છે તેવો અને તેટલો પણ ધર્મ કાલે જોવા મળશે કે કેમ તેની શંકા પડે તેમ છે.

—: ૨ :—

નેમ-રાજુલ નૃત્ય-નાટિકા અંગે

પ. પૂ. આ. દે. શ્રી. વિ. રામચંદ્ર સૂ. મ.
સાહેબનો મનનીય ખુલાસો

અમદાવાદમાં ભજવાનારી નેમ-રાજુલ નૃત્યનાટિકા પ્રત્યે શ્રદ્ધાળુ જૈનોના મોટાવર્ગે વિરોધની લાગણી વ્યક્ત કરી અને તેના કારણે પોલીસ કમીશનર શ્રી જશપાલસિંગજીની સફળ દરમ્યાનગીરીથી એ નૃત્યનાટિકા ભજવાતી બંધ રહી તે ઘણું જ ઉચિત થયું છે. પરમતારક શ્રીતીર્થકર પરમાત્માઓ, તેમના શાસનમાં થઈ ગયેલા પૂજ્ય આચાર્યોદિ મુનિ ભગવંતો અને શ્રી તીર્થકર પરમાત્માઓની આજ્ઞા મુજબ જીવન જીવતા ધર્મોત્તમાઓના જીવન પર આધારીત નાટકો ભજવાય તે કોઈપણ રીતે યોગ્ય નથી. એનાથી ધર્મનો પ્રચાર થવાની વાત તદ્દન અર્થ વગરની છે. ઉલટું આવાં નાટકો ભજવવાથી એ પૂજ્ય પુરુષોની ભારે આશાતના થાય છે. નાટકો ધર્મપ્રચારના હેતુથી નહિ પણ મનોરંજન અને અર્થોપાર્જનના હેતુથી જ ભજવાય છે. ધર્મપ્રચારની વાત એ કેવળ છલના છે. આવા ભૌતિક હેતુથી પ્રાર્થિક નાટકો ભજવાય એ અનર્થદંડ અને પાપરૂપ છે. ધર્મના ઓઠા નીચે વિષય કષાયને વધારવાના ઉપાયો છે. કોઈપણ ધર્મશ્રદ્ધાસંપન્ન આત્મા એને ટેકો આપે જ નહિ પરંતુ એ અનર્થકારી પ્રવૃત્તિને અટકાવવા માટે પોતાનો શક્ય પુરુષાર્થકરે જ.

આ નાટિકાના સમર્થકોએ પોતાના કાર્યને બ્યાજળી કરાવવા અમારા નામનો ઉપયોગ કર્યો છે અને જણાવ્યું છે કે—અમારી નિશ્રામાં એ નાટિકા ભજવાઈ છે અને અમે જોઈ છે. આમ કહીને આવાં નાટકો ભજવવામાં અમારી સંમતિ છે એમ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે તે સાચો નથી. માટુંગા (મુંબઈ) માં શ્રી અંજનશલાકા પ્રસંગે ભગવંતના રાજ્યાભિષેક વખતે રાજ્ય દરબારમાં કરાતા નૃત્ય માટે શ્રી હિંમતસિંહજી ચૌહાણને ઉત્સવના આયોજકોએ બોલાવ્યા હતા. વીશમા શ્રીમુનિસુવ્રતસ્વામિ ભગવંતના પાંચે ય કટ્યાણુકોની ઉજવણીનો એ પ્રસંગ હતો. પ્રભુના રાજ્યાભિષેકની ખુશાલીમાં એમના દ્વારા થતા એ નૃત્યમાં ભગવાન શ્રીનેમનાથપ્રભુના જીવનપ્રસંગો અભિનય દ્વારા વ્યક્ત થઈ રહ્યાનું મારા જાણવામાં આવતાં તે કાર્યક્રમ અધવચ્ચે જ બંધ કરાવવામાં આવ્યો હતો. “જૈન પ્રવચન” ના અહેવાલમાં આ વાતની નોંધ લેવી કેમ રહી ગઈ છે તે સમજી શકાતું નથી. ઇનામ આપવાની વાતમાં તો રાજ્યાભિષેક પ્રસંગની ખુશાલીમાં તે વખતે જેમ અન્ય ને ઇનામો અપાય છે તેમ તેમને પણ અપાયું હતું તેથી તેમાં કંઈ ખાસ વિશેષતા નથી. પતેપછી અમારી નિશ્રામાં થયેલા શ્રીઅંજનશલાકા પ્રસંગોમાં બે એકવાર એજ ભાઈના તેવા પ્રસંગોએ નૃત્ય થયાં છે, જેમાં કેવળ પ્રભુની પૂજા-ભક્તિને વ્યક્ત કરાતા ભાવોને જ પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યા છે. આમ અમારા નામનો જે ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે તે બ્યાજળી નથી.

વધુમાં આવા પ્રભુભક્તિના ભાવને વ્યક્ત કરતાં નૃત્યાદિ પણ પ્રભુ સમક્ષ કરવામાં આવે એજ ઉચિત છે. રંગભૂમિ ઉપર મનોરંજન કે અર્થોપાર્જનના હેતુથી કરાવવામાં આવે તો તે પણ અનર્થદંડના હેતુભૂત અને પાપરૂપ છે, એ અમારી માન્યતા છે,

જેઓ એમ કહે છે કે આ નૃત્યનાટિકામાં શ્રી નેમનાથ ભગવાનના કે શ્રીરાજમતીજીનાં પાત્રો રજુ કરવામાં આવતાં નથી ફક્ત તેમના ભાવોને જ વ્યક્ત કરવામાં આવે છે માટે તે પવિત્ર પાત્રોની આશાતના થવાનો સંભવ નથી, તો તે વાત પણ

ખરાબર નથી. ભગવાન શ્રી નેમનાથના ભાવોને વ્યક્ત કરવા કળાકાર પોતાની જાતને કથા વસ્તુના પાત્ર તરીકે કલ્પે નહિ ત્યાં સુધી તેવાં વ્યક્ત કરાતા ભાવોમાં જોઈતી અસરકારકતા લાવી શકે જ નહિ. એજ રીતે પ્રેક્ષકોને પણ કળાકારને કથા વસ્તુના પાત્ર તરીકે જ જોઈ રહ્યા છીએ તે જાતનો ભાવ તેમના મનમાં આવે નહિ ત્યાં સુધી તે પ્રસંગનો જેવો જોઈએ તેવો આનંદ માણી શકે નહિ. આયોજકો પાત્રોના નામો બદલવા તૈયાર ન થયા એ પણ આ વાતને સાબિત કરે છે. p. તથા જે નૃત્યમાં શ્રી નેમનાથ ભગવાનનું પાત્ર રજુ ન થતું હોય તો “નેમ-રાજુલનું એક પાત્રીય નૃત્ય” એમ કહી શકાય ? વળી ભગવાન શ્રી નેમનાથ પ્રભુએ આવા કોઈ હાવભાવ કર્યા હોય તેવું તે ભગવંતના ચરિત્રને શાસ્ત્રો દ્વારા જાણનારો કદિ કહી શકે નહિ. એ રીતે પણ એ તદ્દન અઘટિત છે.

આમ કોઈપણ રીતે આવી નૃત્યનાટિકા કે ધાર્મિક નાટકો ભજવાય તે ઈષ્ટ નથી. તેને માટે જે બચાવ કરવામાં આવે છે અને ધર્મપ્રચારનો હેતુ આગળ ધરવામાં આવે છે તે અયોગ્ય છે. સમજી આત્માઓએ આવી નૃત્ય નાટિકા કે આવાં ધાર્મિક નાટકો ભજવાતાં અટકાવવા પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે અને અધિકારીઓ પણ તેમાં સહાય કરે તે ઈચ્છવાજોગ છે.

સં. ૨૦૩૩ દિ. શ્રાવણ સુદ ૧

સુરત.

:- ૩ :-

અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધિ થતા તા. ૧૧-૮-૭૭ના દૈનિક “સંદેશમાં”

નેમ રાજુલ નાટીકા અંગે છપાયેલ સમાચાર વિષે સત્ય ઉકીકત :

અમદાવાદમાં “નેમ રાજુલ”ની નૃત્ય નાટીકા લજવવાનો પ્રયાસ થયો હતો અને અનેક પૂજ્ય આચાર્ય લગવંતોનાં માર્ગદર્શન હેઠળ સ્થાનીકશ્રી સંઘે તેનો સખળ વિરોધ કરતાં એ વિરોધ સફળ નિવડ્યો હતો અને નાટીકા લજવી શકાઈ ન હતી. વીતરાગ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓના તારક લેણા-તર જીવનનો રાગીઓના રાગને પોષીને અર્થોપાર્જન કરવા માટે થઇ રહેલા એ દુરપયોગને અટકાવીને શ્રી સંઘે અનુપમ શાસન સેવા કરી છે તેની અને એમાં પ્રેરણા આપનાર પૂજ્ય આચાર્યાદિ મુનિલગવંતોની શાસ્ત્ર નિઠાની ખુબ ખુબ અનુમોદના કરે છું. આમ છતાં યે ખેદની વાત છે કે નાટીકાના સમર્થકો વિરોધની પ્રમાણિકતાને સમજી શક્યા નથી, અને નિષ્ફળતાથી ઉશ્કેરાઈને ઝેરસમજ ફેલાવી રહ્યા છે.

અમારા ધર્મદાતા પરમ પૂજ્ય આચાર્યદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસુરીશ્વરજી મહારાજજીએ, અન્ય પ્રશ્નોની જેમ આ પ્રશ્ને પણ શાસ્ત્રાનુસારી અભિપ્રાય આપતાં તા. ૫-૮-૭૭ના ‘સંદેશ’ પત્ર અનુસાર સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે આવા કાર્યક્રમો લજવવાથી શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓની આશાતના થાય છે. આના જવાબમાં નાટીકાના સમર્થકોએ પુજ્ય આચાર્યશ્રીની નિશ્રામાં આ નાટીકા લજવાવાનો વિકૃત પ્રચાર કર્યો અને એમાં શ્રી જૈન પ્રવચન સાપ્તાહિક (જેમાં પૂ. આચાર્યદેવશ્રીનાં પ્રવચનોનું અવતરણ રજુ કરવામાં આવે છે તે) માંનો અહેવાલ રજુ કરતાં અમારે આ સ્પષ્ટતા કરવી પડે છે. p પૂ. આચાર્યદેવશ્રીની નિશ્રામાં માટુંગામાં મારા તરફથી ઉજવાયેલા શ્રી અંજન શલાકા મહોત્સવના “રાજ્યભિષેક”ની ઉજવણી પ્રસંગે રાજદરબારમાં નૃત્ય કરવા શ્રી હિંમતસિંહજી ચૌહાણને અમે આમંત્રણ આપ્યું હતું. આ

નૃત્યમાં શ્રી નેમનાથ ભગવાનના જીવન પ્રસંગોના મૂક લાવેા રજુ થઈ રહ્યા છે તેનો પૂ. આચાર્યદેવશ્રીને ખ્યાલ આવતાં એ નૃત્ય અટકાવવા માટે અમોને સ્પષ્ટ સૂચના થતાં અમોએ ચાલુ નૃત્યની અધવચ્ચે જ એ કાર્યક્રમને બંધ રખાવ્યો હતો, ત્યાર પછી પણ શ્રી. ચૌહાણને, પૂજ્ય આચાર્યદેવશ્રીએ ભવિષ્યમાં આવા નૃત્યના પાઠ નહિ ભજવવાનું સૂચન કરેલું અને આ ઉત્સવ પછી તરતજ પૂ. આચાર્યદેવશ્રીની નિશ્રામાં વીલેપાલમાંમધ્યે યોજાયેલા શ્રી અંજનશલાકા પ્રસંગમાં પણ આ જ કલાકાર આવેલ હોવા છતાં શ્રી નેમ-રાણુલની નાટીકા ન ભજવતાં તેમણે ખીજા શ્રી અષ્ટપ્રકારી પુજના લાવોને વ્યક્ત કરતાં નૃત્યો કર્યાં હતાં.

યોજનારા કાર્યક્રમ અંગે અગાઉથી પુરતી ચોક્કસાઈ ન કરવાના મારા પ્રમાદથી આવી ખોટી ગેરસમજ હતી થઈ અને એમાં મારા પરમોપકારી ગુરુદેવશ્રીનું નામ પણ સંડોવાયું તે બદલ મને ઉંડું દુઃખ થાય છે. અને તેથી પૂ. ગુરુદેવશ્રીની ક્ષમા માંગવા પૂર્વક ફરી ભવિષ્યમાં આવી ગેરસમજ ન ફેલાવવા માટે બહેરમાં વિનંતી કરું છું.

લી. ગોવિંદજી જ્વેત ખોના

:- ૪ :-

નેમ રાજુલ નૃત્ય નાટિકા અને એક જૈનાચાર્ય.

જ્યારે જ્યારે ધર્મને નામે અધાર્મિક તત્વોને પુષ્ટિ આપવામાં આવે છે અને ધાર્મિક સત્યોનું અવમૂલ્યન કરાય છે ત્યારે ત્યારે ધર્મશ્રદ્ધાસંપન્ન જીવો તેને અટકાવવાના સુયોગ્ય પ્રયત્નો કરે છે. પરંતુ આવા સુયોગ્ય પ્રયત્નો પણ જમાનાવાદી સુધારક વિચાર ધરાવનાર જીવોને પોતાની સ્વેચ્છિક પ્રવૃત્તિમાં અંતરાય રૂપ નિવડતાં જ તેઓ તેને વખોડી કાઢવાના અનેક પ્રયત્નો કરે છે અને શ્રદ્ધાસંપન્ન જીવોને રૂઢીચુસ્ત, બંધિયાર માનસ, અને ઝનુની કહેવા સુધીની હદે પણ પહોંચી જાય છે અને અહિંસક આંદોલનોને પણ વખોડી કાઢવા તેને તાનાશાહી, ટોળાશાહી, ગુંડાશાહી અને હિંસક કહેવાની ધૃષ્ટતા પણ આચરે છે.

આવું જ આ વખતે અમદાવાદમાં “નેમ રાજુલ” નૃત્ય નાટિકાના પ્રસંગમાં બન્યું છે, તે ખરેખર દુઃખજનક છે. અને એમાંય વધારે દુઃખની વાતતો એ છે કે આવા કાર્યની પુષ્ટી કરતાં વિક્રાન ગણાતાં જૈનાચાર્યપણુ તા.૩-૮-૭૭ના ગુજરાતસમાચાર દૈનિકમાં જણાવે છે કે “આ નૃત્ય-નાટિકા પણ ધર્મભાવના વધારનારી છે” તે ખરેખર શોચનીય બીના છે એમ માફ માનવું છે કારણ કે શ્રી હિંમતસિંહ ચૌહાણ દ્વારા કરાતી ત્રણે નૃત્ય-નાટિકાઓ મેં ગૃહસ્થજીવન દરમિયાન જોઈ છે, અને એ જોયા પછી જ આજે આ વાત લખવા હું પ્રેરાયો છું.

હા ? એક વાત જરૂર છે કે-તેમનામાં કળા છે ? પરંતુ એ કળા દ્વારા તેઓ ધાર્મિક પરંપરાને અને ધર્મીજનોનાં હૃદયની લાગણીને અવગણી શકતાં નથી જ, જ્યારે તેઓ પોતાના નિવેદનમાં જણાવે છે કે- “આ કાર્યક્રમ બંધ રહેવાથી મારા કળાકાર આત્માને ભારે આઘાત લાગ્યો છે” તો મારે એમને એ જણાવવું છે કે- આ નૃત્ય નાટિકા બંધ રહેવાથી માત્ર તમને જ દુઃખ થયું છે, જ્યારે આ નૃત્ય-નાટિકા ભજવવાની વાતમાત્રથી અનેક ધર્માત્માઓના હૃદયને દુઃખ થયું છે તેનું શું ? વળી તમને થયેલ દુઃખમાં તમારું અજ્ઞાન જ કારણ છે. જો તમે વસ્તુ સ્થિતિને સમજવા યત્ન કરશો તો તમને જરાપણ દુઃખ નહિ થતાં અનેક ધર્મશ્રિદ્ધાસંપન્ન ધર્મીજનોનાં હૃદયને સંતોષ આપ્યાનો આનંદ પણ થશેજ. p એક જૈન મુનિ તરીકે પણ એક જૈનાચાર્યના કથન સામે પ્રતિકથન કરતાં મને દુઃખ થાય છે પરંતુ વસ્તુની જો ત્રિપરીત રજુઆત કરાઈ હોય તો તેનો ખુલાસો કરવો પણ આવશ્યક બની જાય છે.

તે આ. શ્રી. જણાવે છે કે- “સંગીત, નૃત્ય-નાટિકા પણ કથાની જેમ જ લાગણીની અભિવ્યક્તિનાં જન-માન્ય સાધનો છે” બધા જન-માન્ય સાધનો ધર્મ અને ધર્મીજન માન્ય બની શકતાં નથી કારણ કે-જન એ લોક છે અને ધર્મ એ લોકોત્તર છે, વળી ધર્મમાં કેવળ લાગણીને કોઈજ સ્થાન નથી લાગણી પ્રભુઆજ્ઞા અને વિવેકપૂર્વકની હોય તો જ ઉપાદેય છે બાકી તો લાગણી પણ ત્યાજ્ય જ છે, આજ્ઞા અને વિવેક વિનાની લાગણીઓથી અનેક યુવક-યુવતિઓના જીવનને તથા ધર્મ-ધર્મીઓ ને પણ કેટલું નુકશાન થયું છે તે શું આજે અબળયું છે ?

વળી તેઓ શ્રી એમ પણ જણાવે છે કે-“આવી અભિવ્યક્તિ વખતે કોઈ પણ પાત્ર તીર્થંકર રૂપે રજુ થાય તે યોગ્ય નથી બાકી કેવળ અભિનય દ્વારા પોતે તીર્થંકર નથી એમ સ્પષ્ટ કરીને લાગણી વ્યક્ત કરે તો તેમાં કશું ખોટું નથી”

તો મારે જણાવવુંજ જોઈએ કે- શ્રી ચૌહાણ ભગવાનશ્રી નેમિનાથ તથા શ્રી રાજમતી એમ બન્નેયનું પાત્ર ભજવેજ છે. કારણ કે-ચક્રબ્રમણ, શંખનાદ, વિગેરે તથા લગ્ન કરવા જતાં હાથમાં શ્રીફળ રાખ્યાનો દેખાવ, મોઢામાં પાનનો ડુચો હોવાનો દેખાવ, પશુઓ દેખાતાં પાછા ફરવું આ બધા દષ્ટ્યો શ્રીચૌહાણ જે રજુ કરે છે તે કોના પાત્ર તરીકે ?

તો આ રીતે નૃત્યદ્વારા ભગવાન શ્રી નેમિનાથનું પાત્ર ભજવવું અને કહેવું કે- હું તીર્થંકર નથી, હા ? એ વાતતો નક્કી જ છે કે-તેઓ તીર્થંકર નથી જ અને કદાચ તેઓ એ ખુલાસો નહિ કરે તો પણ તેમને કોઈ તીર્થંકર નથી જ માનવાનું પરંતુ એમના દ્વારા કરાતો આ અભિનય તો તીર્થંકરનો છેજ એ એક હકીકત છે તો તીર્થંકરનો અભિનય કરવો એશું યોગ્ય છે ? આ રીતે તીર્થંકરનો અભિનય કરનાર હું તીર્થંકરનું પાત્ર નથી ભજવતો તેવું કહે તે કેટલું યોગ્ય છે ? અને જો તેઓ તીર્થંકરનું પાત્ર ન જ લેતા હોયતો નેમ રાજુલનું એક પાત્રીય નૃત્ય એમ કેમ કહી શકાય ?

વળી તે નૃત્યમાં શ્રી ચૌહાણ જે પ્રકારના હાવભાવ અને ચાળા કરે છે તે શું ભગવાને કર્યાં હતાં ?

એક રાગી, વેપારી અને પામર જીવ કોઈપણ જાતની આધ્યાત્મિક યોગ્યતા વિના, અધ્યાત્મના શિખરે રહેલા પરમવૈરાગી પરમાત્માના આંતરિક અને બાહ્યભાવોને તેમના અભિનય દ્વારા વ્યક્ત કરવાનો ચત્ન કરે તેશું તે તારકશ્રીના અપમાન બરાબર નથી ?

વળી આ. શ્રીએ એમ પણ જણાવ્યું છે કે-ભ. શ્રી નેમિનાથ પશુઓનો આર્તનાદ સાંભળી વ્યાકુળ બની જાયછે તથા ભોજન માટે તે જીવોની હિંસા થવાની વાત સાંભળી દ્રવીત બની જાય છે.”

આ વાત પણ યોગ્યનથી, વ્યાકુળ થવું અને દ્રવીત બનવું તે શરૂઆતના સાધકમાં હોય છે ઉચ્ચકોટીના સાધકો સ્થિતપ્રજ્ઞ હોય છે તેમને આવો કોઈજ ભાવ થતો નથી. જ્યારે ભ. શ્રી નેમિનાથ તો આઠ આઠ ભવથી ઉચ્ચ કોટીની સાધના કરી આ નવમાં ભવમાં ગર્ભકાળથી જ ત્રણજ્ઞાનથી યુક્ત હતાં અને સાધનાની પૂર્ણ સિદ્ધિએ પહોંચવાના હતાં.

આગળ વધી આચાર્ય શ્રીએ એમ પણ લખ્યું છે કે- “પશુઓને મુક્ત કરવાનો આદેશ કરી કંપતા હૈયે તેઓ લગ્ન વિધિ પહેલાં જ ત્યાંથી ચાલ્યા જાય છે.”

આ વાત ખોટી છે તેઓ ત્યાં લગ્ન કરવાં આવ્યાં ન હતાં પણ તેમને આવવું પડ્યું હતું તેથી તેમને હૃદયકંપ થવાનું કોઈજ કારણ નહતું.

આથી આ. શ્રી દ્વારા કરાયેલ આ રજુઆત કોઈપણ જૈન-શાસ્ત્રોમાં જોવા મળતી ન હોવાને કારણે વિકૃત છે, તથા ભ. શ્રી નેમિનાથના જીવનને અન્યાય કરનાર છે.

જે નૃત્ય નાટિકાને ટેકો આપવાં માટે આવી ધર્મશાસ્ત્ર-વિરુદ્ધ અને ભ. શ્રી નેમિનાથના જીવનથી વિરુદ્ધ રજુઆતો કરવીપર તે નૃત્ય-નાટિકા કેટલું લોકશાન કરશે તે શું કહેવું પર તેમછે?

વળી આચાર્યશ્રીજીએ તેમના સ્નાત્ર મહોત્સવમાં ઇન્દ્રસિંહાસન કંપસમયે શ્રી ચૌહાણ દ્વારા કરાતાં અભિનયને “સુંદરરીતે વ્યક્ત કરે છે” એમ કહીને ખિરદાવ્યો છે.

તો તે અંગે એટલું જ જણાવવું છે કે-સ્નાત્રમહોત્સવના પ્રસંગમાં ઇન્દ્રાસિંહાસન કંપથી શ્રી ચૌહાણ જાણે સિંહાસન ઉપરથી નીચે પડી ૮-૧૦ ગોઠમડાં ખાઈ જાય છે. આ કોઈપણ રીતે વ્યાજબી નથી જ, કારણ કે-જૈન શાસ્ત્રના કોઈપણ પાને એવી વાત નથી જ નોંધાઈ કે ઇન્દ્રાસન કંપથી શ્રી ઇન્દ્ર મહારાજ સિંહાસન ઉપરથી પડ્યાં હોય અને ગોઠમડાં ખાધાં હોય. આવા ન બનતા બનાવને રજુ કરવો અને તેને એક વિદ્વાન જૈનાચાર્યે સુંદર કહી પ્રોત્સાહન આપવું તે કેટલું ઉચિત છે ?

અનતમાં તે આ. શ્રીએ એમ પણ જણાવ્યું છે કે-
 “આ નૃત્ય-નાટિકાનો જે રીતે વિરોધ થયો છે તે રીત ખરાબર
 નથી જૈનધર્મમાં ખોટા અનુનનો ભારોભાર વિરોધ છે.”

તો એ અંગે એટલું જ જણાવવાનું કે-આ ધર્મવિરોધી
 કાર્યને અટકાવવા અનેક સુયોગ્ય પ્રયત્નો કરાયા છે. શહેરના
 મોટા મોટા આગેવાનોએ પણ નૃત્યના આયોજકોને સમજાવવા
 યત્ન કર્યોજ છે. છતાં પણ તેઓ સમજ્યા જ નથી. આ
 નૃત્યનાટિકાની આયોજક શ્રીમિલન સંસ્થાના પ્રમુખ સ્મૃતિ શાહના
 સંસારી પક્ષના મામાજી થતા ઉ. શ્રી ભદ્રબાહુ સાગરજીએ
 લખ્યું છે કે-“નૃત્ય-નાટિકાના આયોજકોને બોલાવીને સમજા-
 વવાનાં શક્ય તેટલા જરૂરી પ્રયાસો મેં કરેલા પરંતુ તેનું કાંઈ
 સાફ પરિણામ આવ્યું નહિ.”

આવી દિવા જેવી હકીકત સામે આંખ મિચામણાં કરી
 કેવળ એક પક્ષના બચાવમાં જ વિદ્વાન ગણાતાં જૈનાચાર્ય આવે
 ઉદ્દેશ્ય કરે અને ધર્મરક્ષાના સુયોગ્ય પ્રયત્નને ખોટા અનુન જેવા
 શબ્દથી નવાજે તે કેટલું યોગ્ય છે તે ખરેખર વિચારણીય છે.

-: ૫ :-

નાટક અંગે એક મનનીય સમીક્ષા

શું વર્તમાન કાળમાં ધર્મને નામે કરાતાં નાટકો શાસ્ત્રીય અને હિતકર છે ખરાં ? આ થયો એક પ્રશ્ન ? આનો ઉત્તર સહેલાઈથી મળે તેવો નથી. મળેલો ઉત્તર સહેલાઈથી સમજાય તેવો નથી છતાં પણ એનો ઉત્તર સમજવો એ અતિ આવશ્યક છે એ વાતનો સ્વીકાર કર્યા વિના પણ ચાલે તેવું નથી.

પરંતુ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજાય ક્યારે ?

જ્યાં સુધી માનસિક પરિસ્થિતિ જમાનાવાદના વિકારોથી વિકૃત બનેલી હોય ત્યાંસુધી આ વસ્તુના વાસ્તવિક પરમાર્થ સુધી પહોંચવું ઘણું જ મુશ્કેલ છે.

જેમણે આ વાતને સારી રીતે સમજવી હશે-

જેમણે આ વાતને વાસ્તવિક રીતે ન્યાય આપવો હશે-

તેમણે સર્વપ્રથમ પોતાના મગજને બીલકુલ સ્વચ્છ બનાવવું પડશે-

મગજમાં રહેલ જમાનાવાદના વિષનો બહિષ્કાર કરવો પડશે. ત્યારબાદ સર્વપ્રકારના આગ્રહોનો ત્યાગ કરી મગજને શાંત અને શુદ્ધ બનાવી આ વાતનો વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરવો પડશે, તો હકીકત સહેલાઈથી સમજાયા વિના નહિ રહે. બાકી તો મુશ્કેલી રહેવાની જ.

જેમ નાટકનો હિમાયતી વર્ગ આજે તેને ખોટું કહેનારને રૂઢીચુસ્ત, બંધિયાર માનસ-વિગેરે આક્ષેપો કરીને, તમે તમારા વિચારોથી મુક્ત થાઓ તેવું કહે છે. તેમ શું તેમને પોતાને નથી લાગતું કે અમારું મગજ જમાનાવાદના વિકારોથી વિકૃત થઈ ગયું છે ? અમારે પણ અમારા મનને સાચી વાત સમજવા મુક્ત અને શુદ્ધ કરવું જોઈએ. માટે તે વર્ગને પણ મારું આસ આગ્રહ ભર્યું નિવેદન છે કે તેઓ જમાનાવાદના વિચારોથી મુક્ત અને અંતે સ્વસ્થ થઈ શાંત બની મુક્ત અને શુદ્ધ મને વિચારવિમર્ષ કરે અને સત્યવાતનો આશ્રય કરે.

દેવ-દેવેન્દ્રોએ કરેલા નૃત્ય-નાટકો

દેવોએ અને દેવેન્દ્રોએ ભગવાન શ્રી મહાવીરદેવની સન્મુખ નૃત્ય અને નાટક કર્યા હતાં એ એક હકીકત છે. પરંતુ તેમના દ્વારા કરાયેલ નૃત્ય નાટકોનો આશ્રય લઈને આજે જે રીતે અને જે સ્થલે નાટકો કરાઈ રહ્યાં છે તેને કોઈ પણ રીતે પોષણ આપી શકાય તેવું નથી કારણ કે દરેક કાર્યોમાં પાત્રની પ્રધાનતા હોય છે. પાત્રો બે પ્રકારના હોય છે ૧-સુપાત્ર અને ૨-કુપાત્ર.

સાડું પણ કાર્ય બે કુપાત્રના હાથમાં જાય તો હાનિકર નીવડે છે જ્યારે ખરાબ કાર્ય પણ સુપાત્રના હાથમાં જાય તો તે સારા માટે થાય છે, માટે જ શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું છે કે-સમ્યગ્ શાસ્ત્રો મિથ્યા-દષ્ટિના હાથમાં જાય તો મિથ્યા બને છે જ્યારે મિથ્યા શાસ્ત્રો પણ સમ્યગ્દષ્ટિના હાથમાં આવે તો તે સમ્યગ્ બને છે માટે જ અપાત્રમાં વિદ્યા આપવાનો પણ નિષેધ છે આજે અપાત્રમાં વિદ્યા અપાય છે એનું પરિણામ આપણે પ્રત્યક્ષ બેઠે રહ્યાં છીએ P ભગવાનશ્રી મહાવીર દેવ સમક્ષ જે નૃત્ય-નાટક કરાયાં તેનું પાત્ર દેવ-દેવેન્દ્રાદિ હતા. તેમના હૃદયમાં ભગવદ્ભક્તિ હતી. ભગવંતો પ્રત્યે સમર્પણ-ભાવ હતો તેમના હૃદયમાં સમ્યગ્દર્શનનો દીપ ઝળહળી રહ્યો હતો. જેના પરિણામે મિથ્યાત્વના અધારા તેમનાથી દુર-સુદુર જઈ બેઠાં હતા. આચાર વિચાર અને વાણી વિવેક અને વિનય પૂર્વકનાં હતાં. જ્યારે આજે જે નાટકો ભજવાય છે તેના. જે પાત્રો હોય છે તેને નથી ભગવાન પ્રત્યે ભક્તિભાવ કે નથી સમર્પણભાવ, એમને જેમના જીવનનું પાત્ર ભજવવું છે તેમના પ્રત્યે સદ્ભાવ નથી અને તેમના ગુણો પ્રત્યે આદરભાવ નથી. નથી તો એમનામાં આચાર વિચાર અને વાણીનો વિવેક, -કે નથી એમનામાં કોઈ સારા કાર્યની ટેક, આવા માનવીએ શું મહાપુરૂષો ના જીવનનું પાત્ર ભજવી શકે ખરા ?

આવા માનવીએ શું મહાપુરુષોના જીવનને ન્યાય આપી શકે ખરાં ?

સાંભળવા મુજબ જ્યારે ગાંધીજીની સીનેમા ઉતારવાની હતી ત્યારે નેહરુજીએ પણ કહ્યું હતું કે-“ગાંધી બનકે કોન આયેગા ? ક્યા ચે લોગ ગાંધી બનેંગ ? હમકો યહ મંજુર નહિ હૈ” તો જો ગાંધીજીનું આટલું મહત્ત્વ હોય તો આપણને જ આપણા તીર્થંકર પરમાત્માનું તથા મહાપુરુષોનું અને સાધુ ભગવંતોનું મહત્ત્વ ન હોય કે જેથી ગમે તેવા માણસો તેમનું પાત્ર ભજવી શકે ? જે પથ્થરમાં મૂર્તિ કોરવી હોય તે પથ્થરમાં પણ યોગ્યતા જોઈએ. જો એનામાં પણ યોગ્યતા ન હોય તો એની પણ મૂર્તિ ન બને. જે વસ્ત્રોમાં ભાત પાળવી હોય તે વસ્ત્રોમાં પણ યોગ્યતા જોઈએ. નહિ તો ભાત સારી ન ઉઠે. જે પાણીમાં રસોઈ રાંધવી હોય તે પાણીમાં પણ તે પ્રકારની યોગ્યતા જોઈએ નહિ તો રસોઈ પણ સારી ન બને તો આ બધામાં પાત્રની યોગ્યતા જોઈએ અને આ કાર્યમાં જ પાત્રની યોગ્યતા જોવાની નહિ ? અને ગમે તે પાત્ર ચાલે ? ગમે તે ગમે તેનું પાત્ર ભજવી શકે ? જે સાધુવેષ માટે મર્યાદા છે કે જેનો સ્વીકાર કર્યો પછી મરણાન્તે પણ ત્યાગ ન કરાય તેને ગમે તે માણસ ગમે તેટલા સમય માટે શું લઈ શકે ? અને જો આવી રીતે ચાલશે તો જૈનશાસનની મર્યાદા ક્યાં ટકશે. ?

વળી તે દેવ દેવેન્દ્રોએ મનોરંજન માટે જે નૃત્ય નાટકો કર્યા હતાં તેની શાસ્ત્રોમાં ક્યાંય પ્રશંસા નથી કરી પરંતુ જે નૃત્ય-નાટકો ભગવંત સમક્ષ કર્યા હતાં તેની જ પ્રશંસા કરી છે અને તે પણ એમની ભગવંત-પ્રત્યેની ભક્તિ બતાવવા, કારણ કે તેમના હૃદયમાં જે ભક્તિભાવ હતો તેને વ્યક્ત કરવા માટે તેમણે અનેક પ્રકારે ભગવંતની ભક્તિ કરી છતાં પણ તેમના હૃદયમાં જરા પણ સંતોષ ન હતો. તેમનાં હૃદયમાં હતું કે અમારી સર્વ શક્તિ સર્વ સામગ્રી પ્રજુ ભક્તિમાં વપરાવી જોઈએ આ બધી સામગ્રીનો રાગને પોષવા માટે ઉપયોગ કરીને ઘણાં પાપ બાંધ્યા છે હવે એનો ભગવંતની ભક્તિમાં એવી રીતે ઉપયોગ કરીએ કે આ બધી ભોગ સામગ્રી છુટી જાય, એની મમતા મટી જાય એનો ભગવંતના માર્ગે સંચરવા યોગ્ય શુભ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય માટે એમની શક્તિ સામગ્રીના અંગમાં રહેલ નૃત્ય નાટકનો પણ તેમણે ત્યાં ઉપયોગ કર્યો તે કરતી વખતે તેમના હૃદયમાં કેવળ ભક્તિભાવ અને સમર્પણભાવ હતા.

તે વખતે તેમનાં હૃદયમાં જરાપણ ન હતી કુતુહલવૃત્તિ કે ન હતી મનોરંજનની વૃત્તિ, તેમને કોઈને ખુશ નહોતા કરવા કે કોઈને આકર્ષણ પેદા નહોતું કરવું. તેમને નૃત્ય નાટકથી પૈસા પણ પેદા નહોતા કરવા કે માન સન્માન પણ નહોતા મેળવવા, એમને તો કેવળ સમર્પણ ભાવ અને ભક્તિભાવને સંતોષ્યાનું સુખ મેળવવું હતું. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય એવું છે કે નૃત્ય નાટક એ ભક્તિનું અંગ અવશ્ય છે પણ તે નૃત્ય નાટકનો આશ્રય તે જ લઈ શકે કે જેના હૃદયમાં ભગવંત પ્રત્યે-ભગવંતની આજ્ઞા પ્રત્યે પૂર્ણ ભક્તિ ભાવ અને સમર્પણ ભાવ હોય. જે પોતાની શક્તિ અને સામગ્રીને ભગવચ્ચરણોમાં સમર્પિત કરી હોય, જેને તેથી પણ સંતોષ થતો ના હોય તેવા સુયોગ્ય આત્માઓ નૃત્ય નાટક કરી શકે, અને તે પણ ભગવંતની સન્મુખ અને પોતાના ભક્તિભાવ-સમર્પણ ભાવને વ્યક્ત કરીને આનંદ મેળવવા માટેજ. પરંતુ જનસમુદાય સન્મુખ મનોરંજન માટે, પૈસા કમાવવા માટે કે માન સન્માન મેળવવા માટે નહિ.

વળી દેવ-દેવેન્દ્રાદિકે આ નૃત્ય-નાટકો લોકોને ઓધ આપવા અને સમજાવવા માટે પણ નહોતા કર્યા કારણ કે-તે માનતા હતા કે લોકોને ઓધ આપવાની, ઉપદેશ આપવાની અને માર્ગદર્શન આપવાની યોગ્યતા અમારામાં નથી. અમારામાં જ્ઞાન કેટલું ? એ યોગ્યતા તો પરમતારક શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મામાં, તેઓ શ્રીના ગણધર-દેવમાં તેમની પાટે આવેલા આચાર્યોમાં અને એ આચાર્યોની આજ્ઞામાં રહેલ ગીતાર્થ ગુરુદેવોમાં હોય છે. કારણ કે ઉપદેશ આપવો તે ભગૈયા કે ભાટનું કામ નથી, અગીતાર્થ એવા સુસાધુઓનું પણ કામ નથી પરંતુ ગીતાર્થ ગુરુભગવંતોનું છે. આથી ઉપદેશ કે ઓધ એ નૃત્ય નાટકના માધ્યમથી કદી ન આપી શકાય એ વાત સમજાય તેવી છે.

આ નૃત્ય-નાટક પ્રવૃત્તિની પુષ્ટિ કરવા રાવણ અને મંદોદરીનું દષ્ટાંત અપાય છે. પણ આવા પૂર્વપુરૂષોનાં દાખલા આપનાર મહાનુભાવો કેમ વિચાર નહિ કરી શકતા હોય કે-તે પૂર્વ પુરૂષોનાં દષ્ટાંતો દરેક બાબતમાં લેવા તે હિતકર નથી.

જ્યારે ચિત્રલાનુ જૈન સાધુના વેશમાં જ પરદેશ ગયા હતા ત્યારે પણ તેનો વિરોધ કરાયો હતો. તે પરિસ્થિતિમાં તેમની પ્રવૃત્તિમાં ટેકો આપનાર વર્ગ તથા તેમણે પોતે પણ દસ પૂર્વધર શ્રી વજ્રસ્વામીજીનો દાખલો આપ્યો હતો અને પરદેશ ગયા હતા. આજે એનું શું પરિણામ આવ્યું તે આપણે જોઈ શકીએ છીએ. જોણેજોણે પોતાના જીવનમાં જમાનાવાદનો આશ્રય લઈને સુધારાઓને સ્થાન આપ્યું છે તેમના જીવનમાં કેવાં અને કેટલાં ખરાબ પારણાં આવ્યાં છે, તેમનું જીવન ધોરણ અને આચાર વિચાર કેટલી હદે નિચે ઉતરી ગયાં છે. તે શું આજે આપણને નથી દેખાતું ? છતાં પણ આવા વિષયોમાં પૂર્વ-પુરુષોનું દષ્ટાંત કેમ અપાય છે ? તે સમજાતું નથી. 'રાવણ તથા મંદોદરીએ શું લોક રંજન માટે અને લોકોની સામે નૃત્ય કર્યું હતું કે આત્મરંજન માટે અને પ્રભુ ભક્તિ માટે પ્રભુ સન્મુખ ? તે નૃત્યમાં તેમણે કોઈનું ચ પાત્ર ભજવ્યું ન હતું. તે વખતે તેમના હૃદયમાં શું ભાવ હતો ? પ્રભુ પ્રત્યે કેવી ભક્તિ અને કેવું સમર્પણ હતું ? તે ભક્તિમાં શું જાત પણ એમને યાદ રહી હતી ખરી ? ભક્તિના રંગમાં પોતાના દેહની નસનો છેદ કરતા પણ તે ન અચકાયા, તેમના કોઈ અંગમાં કોઈ રાગ કે વિકાર ન હતો, તે વખતે તેમની દષ્ટિ પ્રભુ પ્રત્યે સ્થિર હતી, નહિ કે મંદોદરીના અંગ ભંગ પ્રત્યે. જ્યારે આજે નૃત્ય નાટક કરનારા અને જોનારાઓની પરિસ્થિતિ શું હોય છે ? તે શું આપણે નથી જાણતા ? મંદિરના અને થીએટરના વાતાવરણમાં ફેરલો ફેરફાર હોય છે ? વાતાવરણની અસરનો તો આજે વિજ્ઞાને પણ સ્વીકાર કર્યો છે તો પછી વિજ્ઞાનને માન આપનારા સુધારાવાદી બંધુઓ વાતાવરણનો ક્રમ વિચાર નહિ કરતા હોય ?

પૂજા-ભાવનામાં નૃત્યનું સ્થાન

વળી નૃત્ય-નાટકનું પ્રતિપાદન કરનાર વર્ગ પૂજા ભાવનામાં કરાતા નૃત્યનું દષ્ટાંત આપીને પોતાની વાતને સિધ્ધ કરવાનો યત્ન કરે છે. પરંતુ આ વાત અવશ્ય ખ્યાલમાં રહેવી જોઈએ કે મંદિરમાં જેની સમક્ષ નૃત્ય કરવાનું છે તે વીતરાગ પરમાત્મા છે. મંદિરનું વાતાવરણ ભક્તિ, સમર્પણ ભાવ, પ્રાર્થના, સંગ ત્યાગ, વિરાગ, અને આત્મનિંદા વિગેરેની ભાવનાઓથી સ્વભાવિક

રીતે જીવને નિજમાં (આત્મા સ્વરૂપ તરફ) લઈ જનાર છે. આટલી સુંદર વ્યવસ્થા હોવા ઉપરાંત દેશકાળ અને જીવોની યોગ્યતા વિગેરેનો વિચાર કરીને વર્તમાનના જીવો માટે મહાપુરૂષોએ જે મર્યાદા બાંધી છે કે પુરૂષોની હાજરીમાં સ્ત્રીઓ નૃત્યાદિક ન કરે કારણ કે સ્ત્રીઓનું વેશ પરિધાન વિગેરે રાગ પેદા કરનાર હોય છે અને જીવોમાં અનાદિ કાળના રાગના સંસ્કાર પડેલા હોવાથી આવા કોઈ નિમિત્તને પામીને જીવો વિરાગના સ્થાનમાં રાગનું પોષણ ન કરી જાય તે માટે નિષેધ કર્યો છે. જેથી આજે મોટે ભાગે પુરૂષોની હાજરી હોય ત્યારે ખહેનો નૃત્યાદિક કરતી નથી. અંજનશલાકા વિગેરેમાં પણ આજ મર્યાદાને લક્ષમાં રાખીને દિક્કુમારીકાનાં પ્રસંગે દસ-બાર વર્ષની બાળાઓને સ્થાન અપાય છે. જ્યારે આવી બાળતોમાં ભૂલ થાય ત્યારે તે તે સ્થળોમાં પણ પૂજ્ય, ગીતાર્થ, આચાર્ય ભગવંતાદિ મહાપુરૂષો તે વાતને વખોડી કાઢે છે, અને અટકાવે પણ છે. આજે ભાવના વિગેરેમાં કેટલેક સ્થળે આવી મર્યાદાઓ ઉલ્લંઘાય છે ત્યારે પણ પૂ. આચાર્યદેવો આવી વસ્તુને અટકાવેજ છે. આજે આચાર્ય ભગવંતોને વારંવાર એકની એક વાત કરવી પડે છે એનું કારણ એજ છે કે જમાનાવાદનું ઝેર વ્યાપક રીતે ફેલાઈ ગયું છે. તેથી દરેક સ્થળે કોઈને કોઈ આવા સુધારક વિચારના જીવો હોય છે, અને અનેક ભુલો ઉભી થાય છે. તેથી પૂજ્ય આચાર્યદેવોને ભુલો બતાવવી પડે છે. જ્યારે આચાર્ય ભગવંતો ભુલો દર્શાવે છે ત્યારે યોગ્ય જીવો તેમનો ઉપકાર માની ભુલ સુધારી લે છે જ્યારે કેટલાક વિચાર શુન્ય આગ્રહી સુધારાવાદી જીવો પોતાની મુરાદ પુરી ન પડતાં તેઓને રૂઢીચુસ્ત-વાદચ્છાહીત-અસહિષ્ણુ જેવા વિશેષણો આપી તેમણે ઉતારી પાડવાનું હીન કૃત્ય કરે છે.

અંજનશલાકા સાથે નૃત્ય-નાટક ન સરખાવાય

આવા સુધારાવાદીઓમાં પોતાનો નંબર નોંધાવતા એક જૈન મુનિશ્રીયશોવિજયજી પણ જ્યારે અંજન-શલાકા જેવા પવિત્ર કાર્યને નાટક સાથે સરખાવે છે, ત્યારે અમને ખરેખર તેમના માટે દિલમાં દર્દ પેદા થાય છે. અંજન-શલાકામાં ભાગ લેનાર આત્માઓના હૃદયમાં કેવા પવિત્ર ભાવ હોય છે. ? પોતાના ધનનો વ્યય તેઓ કેટલા ઉદ્ધાસથી કરે છે. ? વળી મંત્રોચ્ચાર પુર્વક તેમનામાં તે તે પાણું સ્થાપન કરવામાં આવે છે. તેમને બ્રહ્મચર્ય વિગેરેના પણ નિયમો અપાય છે. તેમના જીવનમાં જે કરવા યોગ્ય ન થતું હોય અને ન કરવા યોગ્ય થતું હોય તેનું તેમને દુઃખ હોય છે, મંત્રોચ્ચારો અને શુદ્ધ ભાવનાઓથી વાસ્તાવરણ પણ પવિત્ર કરવામાં આવ્યું હોય છે. પ્રેક્ષક વર્ગપણ આચાર વિચાર અને વાણીની મર્યાદાઓને સ્વીકારીને ત્યાં આવેલો હોય છે. ત્યાં વિનય અને મર્યાદા પુર્વક બેસવાનું હોય છે. કોઈપણ પ્રકારનું અસભ્ય કે અમર્યાદિત વર્તન ત્યાં ચાલી શકતું નથી અને પ્રત્યેક પ્રસંગે પૂજ્ય આચાર્યોદિ ગુરુઓ પ્રસંગને ઉચિત માર્ગદર્શન આપે છે. અને ટાઇ પણ પ્રસંગની કોઈ ઉધી સમજ ન લઈ જાય તેની પૂર્ણ તકેદારી રાખવામાં આવે છે. શું આમાંની કોઈપણ વ્યવસ્થા નૃત્ય-નાટકમાં હોય છે ખરી ? કે જેથી જૈન મુનિ પણ એનું સમર્થન કરવા તૈયાર થયા છે. અને આવા પવિત્ર કાર્યને આજનાં નાટકો જેવાહીન કાર્યો સાથે સરખાવવાનો ચત્ન કરે છે. શું એ જૈનમુનિને એ પણ ખ્યાલ નથી કે હર પંદર દિવસે પાખી અતિચારમાં આવકો અનર્થકંડના અતિચારમાં "નાટક પ્રેક્ષક જાયા" હોય તેની માફી માગે છે. તે મુનિશ્રી આટલેથી પણ ન અટક્યા તેઓ ભગવાનને પણ વચ્ચે લાવ્યા.

ખરેખર જ્યારે જીવ માર્ગ ભુલે છે ત્યારે કેવી ભુલો કરેછે તેનો આ નમુનો છે. તેઓ શ્રી લખે છે કે “ભગવાન મહાવીર પણ નાટકો જોતા હતા.” આ વાત કેવી બેહુદી છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામી સર્વજ્ઞ હતા, સર્વદર્શી હતા અને વીતરાગ હતા, તેમને માટે જગતના સર્વ પદાર્થ સાક્ષાત્ કરતલમાં રહેલા જલબિંદુ જેવા પ્રત્યક્ષ હતા તેથી એમને નાટકમાં જોવા જેવું હતુંજ શું ? વળી કેવળ જ્ઞાન થયા પૂર્વે પણ એમને ધ્યાનથી ચલિત કરવા માટે દેવો જ્યારે પ્રતિકુળ ઉપસર્ગોમાં સફળ ન થયા ત્યારે દેવોએ અનુકુળ ઉપસર્ગોમાં નૃત્યનો આશ્રય લીધો હતો ત્યારે પણ તે નૃત્ય દ્વારા દેવો પ્રભુને ધ્યાનથી ચલિત ન કરી શક્યા હતા, તો પછી વીતરાગ અને કેવળજ્ઞાની બન્યા પછીની વાતજ શું કરવી ? જ્યારે કેવળજ્ઞાન પછી ઈંદ્રે પોતાના ભક્તિભાવથી પ્રેરાઈને નાટક રજુ કરવાની વિનંતી કરી ત્યારે પ્રભુએ સન્મતિ પણ આપી નથી. અને નિષેધ પણ કયો નથી. કારણકે સન્મતિ આપવાથી સાવધય પ્રવૃત્તિનું પોષણ થતું હતું, અને નિષેધ કરવાથી ભક્તિમાં અંતરાય થતો હતો આથી પ્રભુ મૌન રહ્યા હતા આ વાત આગમમાં સ્પષ્ટ લખેલી છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માએ પોતાની સમક્ષ જે નૃત્ય-નાટક થવા હીધાં તે બોધક, પોષક અને ઉત્તમ પ્રકારના જૈન ધર્મમાં અચુક અને મહત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવનાર છે એવી છાપ મારી આપવા માટે નહિ પરંતુ દેવ-દેવેન્દ્રોને ભક્તિમાં અંતરાય ન પડે માટે. જો આ રીતે નાટકો કરવાથી લાભ થતો હોત તો પ્રભુએ જ આવા નાટકો કરવાનું વિધાન કેમ ન કર્યું ? તે છતાં નાટકના સમર્થકો તેની ઉંધી રીતે રજુઆત કરીને પ્રભુના ઓઠા નિષ્ઠે આ પ્રવૃત્તિને ટેકો આપી રહ્યા છે તે ખરેખર આશ્ચર્ય અને દુઃખ પેદા કરે તેવું છે. તેમજ આપણે પ્રભુએ કરેલું કરવાનું

નથી પણ પ્રભુએ કહેલું કરવાનું છે જેમ કે દરેક કાળમાં રાજા વિગેરે જે જે કરે તે તે બધું જ પ્રજાથી ન કરાય. પ્રજાએ તો પોતાના માટે જે જે આજ્ઞા કરવામાં આવી હોય તેના અંધનમાં રહીને જ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ નહિ તો તે સજાને પાત્ર ગણાય. આવી એક વ્યવહાર વાત પણ કેમ નહિ સમજાતી હોય. તે ખરેખર પ્રશ્ન થાય તેવું છે.

આગળ વધીને સમર્થન કારણે એવું પણ જણાવ્યું છે કે “લગવાન શ્રી રૂપલદેવે પોતાના પુત્રાદિકને જે કળાઓ શીખવી તેમાં નૃત્ય-નાટક કળા પણ શીખવી હતી તથા ચૌદ પૂર્વોમાં પણ નાટ્ય પ્રાભુત હતું જેમાં આ નાટકની હકીકત સંપ્રદાયેલી હતી.” કોઈ પણ કળા શીખવી અને શીખવવી તે જુદી વસ્તુ છે અને એ કળાને જીવનમાં સ્થાન આપવું એ એક જુદી વસ્તુ છે. શું જેટલા જેટલા જોય પદાર્થો છે તે દરેકને જીવનમાં અમલી બનાવાય ખરાં ? જોય પદાર્થો જાણવાના હોય છે જાણીને જો તે હિતકર હોય તો જ તેને અમલમાં મુકવાના હોય છે અને અહિતકર હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાનો હોય છે. જૈન દર્શનમાં પ્રત્યેક પદાર્થોનાં પ્રત્યેક પાસાંનો પૂર્ણ રીતે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે પણ તે દરેકને જીવનમાં સ્થાન આપવા માટે નહિ. જૈન શાસ્ત્રોમાં કંદમુળનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે અને માંસ મદિરાના પ્રકારોનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. કિંડા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, અને પરિગ્રહના સ્વરૂપોનો પણ પૂર્ણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે એના

લેઈ પ્રલેહનું વર્ણન જેવું જૈન દર્શનમાં કરવામાં આવ્યું છે તેવું બીજા કોઈજ દર્શનમાં કરવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ શું એ ઉપરથી એવું નક્કી થઈ શકે કે કંદમૂળ ભક્ષણ માંસ-મદિરા હિંસા અસત્ય-ચોરી-મૈથુન-કે પરિચ્છેદને જીવનમાં સ્થાન આપવું જોઈએ ? કોઈ પણ પદાર્થોનું વર્ણન વાંચ્યા પછી તે રાગવર્ષક છે કેરાગનાશક છે. આત્માને માટે હિતકર છે કે અહિતકર છે? એનો પૂર્ણ અને દીર્ઘદષ્ટિએ વિચાર કરીને જ તેને જીવનમાં સ્થાન આપવું કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાનો હોય છે અને તે તો પૂર્વે મહાપુરુષો કહીજ ગયા છે. આથી આમાં આગમ શાસ્ત્રો કે પૂર્વોમાં જે નાટકોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે જોયસ્વરૂપે કરીને તેને હોય તરીકે દર્શાવ્યું છે, નહિ કે ઉપાદેય તરીકે. માટે નાટક તો જોયું હોય તેની શ્રાવકે માફી માગવાની હોય છે.

પૂર્વાચાર્યોએ રચેલ નાટકો

વળી પૂર્વાચાર્યોએ પણ જે નાટકોની રચના કરી છે તે બરાબર છે. પણ તે ભજવવા માટે નહિ કારણ કે તે કાલમાં જે અંથ રચનાઓ થતી તે ગદ્ય, પદ્ય, ગદ્યપદ્યમિશ્ર અને અનેકભાષાઓમાં અને સંવાદ પદ્ધતિએ એમ અનેક રીતે અંથરચના કરાતી પણ નાટક ભજવવા માટે તેની રચના કરાતી ન હતી અને ભુતકાલમાં તેનો આશ્રય લઈને કોઈ પણ નાટક કયું હોય કે અંથકર્તાએ તેવું કરવાનું કહ્યું હોય તેવી નોંધ પણ જોવામાં આવતી નથી.

વળી ભુતકાલમાં જે આષાઢભૂતિ દ્વારા કરાયેલ ભરત ચક્રવર્તીનું નાટક તથા થોડા વખત પૂર્વે થયેલું ભટ્ટહરિનું

નાટક કેટલું આદ્યું ? જ્યારે લોકોને લાગ્યું કે આ નાટક જોઈને લોકો દૈરાગ્યમાર્ગે સંચરે છે તો લોકોએ લેગા થઈને નાટક બાળી નાખ્યું અને બંધ કરાવ્યું. જે કોઈ પણ નાટકની આવી કક્ષા હશે તે નાટક આજના કાલમાં બીલકુલ નહિ ચાલે. વળી આજની જે નાટક કંપની છે એ શું પોતાના પેટ ઉપર પગ મુકીને પરોપકાર કરશે એ વાત શું શક્ય છે ? તો એને પણ કમાણી કરવા નાટક કેમ વધુ ચાલે, કેમ વધારે પ્રચલિત અને આકર્ષક બને તે પણ જોવું પડશે ને ? તે જોવા માટે તેને તો લોક માનસનો જ આશરો લેવો પડશે ને ? આજનું લોકમાનસ કેવું છે એ આપણાથી શું અજાણ્યું છે ? આજે એ લોકમાનસના કારણે સીનેમાએ અને નાટકો કેટલી નીચી કક્ષાએ પહોંચી ગયા છે ? એનું પરિણામ પણ કેટલું ખરાબ આવ્યું છે ? એ પરિણામને જોઈને આજના માનસશાસ્ત્રીઓ શું શું કહી રહ્યાં છે ? એ બધું શું આજે આપણાથી છાનું છે ?

દેશ કાલની દૃષ્ટિએ

આજના યુવક-યુવતીઓની હાલત આજના નાટક સીનેમા-ઓએ કેવી કરી મૂકી છે ? આજે સામાજિક જીવન અને આંતરિક જીવન કેવું ખરાબ બની રહ્યું છે ? આ બધી પરિસ્થિતિ કોને આભારી છે ? નાટક સીનેમાઓથી આજ સુધીમાં આટલું નુકશાન થયું છે તે શું હવે લાલ કરશે કે વધારે નુકશાન કરશે ? શું ઝેરની ગોળીને સુગરકોટેડ બનાવવાથી એમાં રહેલ પ્રાણઘાતક તત્વ નષ્ટ થઈ જવાનું છે ? જો એ ન બને તો નાટકને ગમે તે સ્વરૂપ આપો માત્ર સ્વરૂપ બદલવાથી એ કદિ હિતકર નહિ બને. માલ મીઠાઈ ખાઈને જેનું શરીર બગડ્યું હોય તેને ચુધારવા માલ મીઠાઈ ન

ખવડાવાય પણ તેને માટે તો તેને જીખ્યો રાખવો પડે અને જરૂર પડે તો કડવી દવાઓ પાવી પડે અને ઈજેક્શનો પણ આપવા પડે. જીવનભરની અનિયમિતતાથી જ્યારે શરીરના અવયવોમાં સડો લાગુ પડ્યો હોય ત્યારે પૌષ્ટિક ચીજોથી એનું પોષણ ન કરાય પણ પ્રથમતો એ અનિયમિતતા દુર કરવી પડે અને સડેલા ભાગને કાપી નાખવો પડે.

તેમ-નાટક સિનેમા જોઈને જેનું માનસ, જીવન ખગડ્યું હોય તેનું જીવન સુધારવા એ નાટક સિનેમા મૂલથી ખંધ કરવા પડે અને નાટક સીનેમાને સ્થાને ધર્મ-પ્રવૃત્તિઓને જીવનમાં સ્થાન આપવું જોઈએ. સદ્વિચારોનો આશ્રય લેવો જોઈએ.

આવા સીધામાર્ગના આશ્રયનો ત્યાગ કરી ઉંઘામાર્ગે જવું એંતો બુધ્ધિગમ્ય પણ નથી અને હિતકર પણ નથી.

આથી જે વર્ગનાટકની તરફેણ કરી રહ્યા છે તેને અમારું આગ્રહ ભર્યું નિવેદન છે કે તેઓ શાંત થઈ આગ્રહનો ત્યાગ કરી સ્વસ્થમને પ્રત્યેક મુદ્દાઓ ઉપર વિચાર કરે અને સત્યમાર્ગનો સ્વીકાર કરે કે જેથી કોઈ પણ અહિતકારી પ્રવૃત્તિને જગતમાં ધર્મને નામે સ્થાન ન મળે, કોઈ પણ જીવનું તે દ્વારા અહિત ન થાય, પ્રભુમાર્ગને નુકશાન ન થાય અને સૌ કોઈ પ્રભુની આજ્ઞાને અનુસરી જૈનશાસનની મર્યાદામાં રહી આત્મ કલ્યાણ સાધે એજ એકની એક શુભાસિલાવા.

પ્રકાશન પ્રસંગે

જ્યારે અનાગ્રહ દશા હોય છે ત્યારે સત્યવાત સહેલાઈથી સમજાય છે.

જ્યારે વિવાદનું વાદળ દૂર થયું હોય છે.

જ્યારે વાંચકવર્ગનું માનસ સરોવર શાંત અને સ્થિર બન્યું હોય ત્યારે સત્યનો ચંદ્રમા વાસ્તવિકતાનું પ્રતિબિંબ પાડવા સમર્થ બની શકે છે.

એ જ હિતુથી ધર્મને નામે કરાતાં નૃત્યો અને નાટકોની ચર્ચાનો સમય પૂર્ણ થયા પછી આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન કરી રહ્યો છું.

તેથી આશા છે કે સૌ કોઈ આ પુસ્તિકાને શાંતચિત્તે તટસ્થતા પૂર્વક વાંચીને સત્યાસત્યનો વિવેક કરી સત્યનો સ્વીકાર કરશે અને અસત્યનો ત્યાગ કરશે.

—પ્રકાશક—

Serving JinShasan

095052

gyanmandir@kobatirth.org